

I.

A dualizmus kori magyarországi nemzetiségi politika eszmei háttere

Az 1868. évi nemzetiségi törvény és a politikai magyar nemzet fogalma

A dualizmus kori magyar nemzetfelfogás alapját, az 1868. évi nemzetiségi törvényben rögzített „*oszthatatlan, egységes magyar nemzet*”, azaz a *politikai magyar nemzet* fogalmát tárgyaló irodalom inkább csak abban a tekintetben egységes, hogy a politikai nemzet kategóriájának számottevő és többféle előzményei vannak a magyar nemzetfogalom fejlődésében. A Deák Ferenc által már korábban is, de külön nyomatékkal éppen a nemzetiségi törvénytervezet képviselőházi vitájában felkarolt és különindítványával győzelemre vitt „magyar politikai nemzet” kategóriája egyszerre jelentette „a nagy részben a feudalizmus idején kialakult uralmi helyzet folytatásának igényét”,¹ a 18. századi „hungarus tudat koherenciáját”, a liberális magyar állam integritásának jegyében megújítani igyekvő romantikus liberalizmus célkitűzését,² a dualizmus keretei között konszolidációra törekvő ország „állampolgári kereteinek nemzeté minősítését”,³ a magyar etnikai nemzet történetileg igazolható primátusának „dogmává merevedését”⁴ és egy „valóságos közösségfedezet nélküli ideologikus koncepciót”.⁵

¹SÁNDOR VILMOS: A magyar uralkodó osztályok nemzet-állam eszméje. Történelmi Szemle 1960. 329.

²NÉMETH G. BÉLA: A magyar századvég irodalmának általános előzményei. Valóság 1985. 3. sz. 51.

³SZÜCS JENŐ: Történelmi „eredet”-kérdések és nemzetiségi tudat. Valóság 1985. 3. sz. 34.

⁴GERGELY ANDRÁS: A 19. századi magyar nemzetfelfogások. Mozgó Világ 1983. 3. sz. 123. – A nemzetiségi törvényben megfogalmazott politikai nemzetkoncepció Gergely András szerint „az etnikai elvet ugyancsak nem ismerő nemesi nemzetfelfogás összlakosságra való kiterjesztéséből keletkezett, nyelvi kritériumot nem tartalmaz. Pontosabb mai kifejezéssel nem magyar, hanem »magyarországi« politikai nemzetről beszélhetnénk.” Uo. 122. Véleményünk szerint a nemesi nemzetfelfogástól eltérően az 1868. évi nemzetiségi törvényben rögzített nemzetkoncepció kialakítói tisztában voltak az etnikai elv jelentőségével, de felismerve annak dezintegrációs következményeit, megpróbálták

Az 1868. évi nemzetiségi törvény és a politikai magyar nemzet fogalma

A kétségkívül meghatározó fontosságú előzmények közül csupán 1848/49 egyetlen aspektusát, a magyar nemzet és a magyarországi nemzetiségek szembekerüléséből, fegyveres konfliktussorozatából leszűrt tanulságokat emelnénk ki: az 1848-ban minden nemzetiségre vonatkozó egyenlő jogkiterjesztés létrehozta ugyan az állampolgárok közösségének alapjait, de az így körvonalazódó politikai nemzeten belül, az adott etnikai tagoltságok jogi, közjogi, politikai rendezése híján, a nemzetiségek vezető rétegei és az általuk irányított mozgalmak nem azonosultak a függetlenségéért küzdő Magyarországgal.

Történelmi lehetőséget mulasztott el a forradalom magyar vezérkara akkor, amikor a közjog és egyéni szabadságjogok szintjén deklarált, sok tekintetben forradalmi jelentőségű új állampolgári közösség kereteit a szerveződő etnikai társadalmak (nemzetiségek) igényeinek figyelmen kívül hagyásával, illetve megkésett méltánylásával határozta meg, és az egyetemesnek mondott jogkiterjesztés elakadt a nemzetiségi kollektívumok kétségkívül szerteágazó és forradalmi időkben szükségképpen radikálisan megfogalmazott kívánságainak teljesítése előtt. A politikai (állami) és etnikai (nyelvi-kulturális) nemzeti elv összhangba hozatala révén lehetővé válhatott volna, hogy a szabadságharcban az ország nemzetiségei – mint az egységes politikai nemzet egyenjogúsított részei – olyan közös élményanyaggal gazdagodjanak, amely később az ország nemzetiségi szerkezetét konszolidálni hivatott belső föderalizálás történeti legitimációjának is fontos eleme lehetett volna.⁶

A Világosnál véget ért magyar szabadságharc azonban éppen ellenkező előjelű tapasztalatokat halmozott fel mindkét oldalon. Magyar részről „a nemzeti eszme setét háttérét képező létkérdést” elsősorban a cári Oroszország intervenciója által tetet öltött pánszlávizmus veszélyében, illetve a vele szembeni küzdelemben és Magyarország fennmaradását biztosítani hivatott hatalmi helyzet megteremtésében látták. Nemzetiségi részről viszont a nemzeti autonómiák létrehozását eredményezhető politikai lehetőségek keresésében sűrűsödtek össze 1848/49 történelmi tanulságai.

Alig tizenkét évvel később, az alkotmányos állapotok visszaállításának idején, magyarok és nem magyarok egyaránt szükségképpen 1848-hoz nyúltak vissza. Az önkényuralom nemzetiségpolitikai experimentumai egyszerre jelezték a nemzetiségi kérdés súlyát és azt, hogy megnyugtató megoldás csakis az érintett felek megegyezése alapján érhető el. Az 1861-ben az országgyűlés által kiküldött nemzetiségi albizottság és az ugyanazon évben megfogalmazott román, szerb és szlovák nemzetiségi programok mindegyike egyformán a nemzetiségi jogok rendezését tartotta az 1848. évi jogkiterjesztést folytató lépések legfontosabbikának. Az 1861. június 6–7-i turócszentmártoni szlovák nemzetgyűlés résztvevői a nemzeti egyenjogúság érvényesítésében már nem is fogalmazhattak volna egyértelműbben, miként értelmezik a várva várt törvény célját: „Öntudatunk határozottan mondja, miszerint mi felső-magyarországi szlávok épp oly nemzet vagyunk, mint a magyarok, vagy bármely más nemzete e közös hazának, miből, ha csak

csupán korlátozott mértékben, nyelvi, kulturális vonatkozásokban beemelni az új nemzetfogalomba. Más kérdés, hogy az etnikai elv teljes kizárását sürgető intoleráns interpretációk túlsúlyba kerülésével a politikai magyar nemzet hivatalos értelmezése reprodukálta a nemesi nemzetre jellemző helyzetet.

⁵GERGELY A.: A 19. századi magyar nemzetfelfogások. I. m. 123.

⁶A magyarországi forradalom és szabadságharc idején elmulasztott nemzetiségpolitikai esélyekről I. SPIRA GYÖRGY: A nemzetiségi kérdés története a negyvennyolcas Magyarországon. Budapest 1980. 116–118.

A dualizmus kori magyarországi nemzetiségi politika eszmei háttere

a nemzeti jogegyenlőség a polgári szabadsággal együtt chimera lenni nem akar, önként következik az, miszerint mint nemzet kevesebb joggal nem bírhatunk, mint bár hazánknak bármely más nemzete.”⁷

A nemzetiségi programok legfőbb követelését a nem magyar nemzetiségek által lakott területek autonómiájának biztosítása, illetve – a nagyszebeni és gyulafehérvári román gyűlések határozata szerint – Erdély különállásának fenntartása, végső soron tehát az ország nemzetiségek szerinti belső felosztása jelentette. Polit Mihály, a dél-magyarországi liberális szerb párt országgyűlési képviselője közvetlenül a magyarországi forradalomból vezette le e törekvések jogosultságát: „...az 1848-i törvényhozásnak mozgató eszméje az volt, midőn Magyarország összes polgárainak a szabadságot adományozta, midőn demokratikus intézényeket hozott be, hogy Magyarországnak összes lakossága, tudniillik a különféle nemzetiségek be fognak olvadni azon nemzetiségbe, mely magának ezen szabadság kivívását tulajdonította: s ez a magyar nemzetiség vala.”⁸ Polit szerint ez azonban végzetes tévedésnek bizonyult, hiszen a demokrácia semmiképpen sem egyeztethető össze a magyar nemzeti kizárólagossággal: „*A demokratiának Magyarországon következménye csak az lehet, hogy nem nemzeti, hanem nemzetiségi államot teremtsen.*”⁹

A képviselőház által kiküldött újabb, Nyáry Pál által vezetett nemzetiségi albizottságának 1867. június 25-i törvényjavaslata azonban „az országban lakó népek nemzetiségének egyenjogúságát” csakis azon határokig tekintette biztosítandónak, „amelyeket eléjük az ország politikai egysége, tehát területi épsége, törvényhozásának és állami kormányzásának egységes volta elkerülhetetlen von”.¹⁰ Hármaskorlátot szabott tehát az albizottság törvényjavaslata a nemzetiségi egyenjogúsításnak: az államegység, a nyilvánvalóan a koronaeszme szellemében értelmezett politikai integritás és a közigazgatási oszthatatlanság tilalmát. Míg az államegység kívánalmánál egyedül a minden tekintetben külön esetként kezelendő Horvátország jelenthetett problémát, a politikai integritás ellenében senki sem támasztott semmiféle igényt. A közigazgatási egység szükségességének megfogalmazása azonban általános tiltakozásba ütközött, hiszen a nemzetiségek autonómia-tervezeteinek figyelmen kívül hagyását vonta maga után.¹¹

Svetozar Miletić szerint Horvátország, Szlavónia és Dalmátország, illetve Erdély esetében államjogilag is kifejezendő megoldásra (föderációra), a többi nemzetiségi régió esetében pedig a megyei önkormányzatok keretei között megmaradó politikai rendezés-

⁷KEMÉNY G. GÁBOR: Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában. (A továbbiakban: Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez.) I. köt. 1867–1892. Budapest 1952. 29.

⁸Képviselőházi Napló 1872–1875, XI. köt. 190–191.

⁹Uo. 191.

¹⁰KEMÉNY G. GÁBOR: Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez. I. köt. 28.

¹¹Popovics-Dessenau János román képviselő szerint a szabad nyelvhasználattal felhatalmazott megyék semmivel sem veszélyeztetnék jobban az ország területi és közigazgatási egységét, mint a már létező törvényhatósági rendszer, annak egyedüli többlete csakis az egyenjogúság elvének lokális érvényesítése lett volna, „amennyiben megengedi azt, hogy a nem magyar nemzetiségek nyelve legalább a municípiumokban bírja azt a jogot, melyet a magyar nyelv a kormányzatban és törvényhozásban bír”. KEMÉNY G. GÁBOR: Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez. I. köt. 155.

Az 1868. évi nemzetiségi törvény és a politikai magyar nemzet fogalma

re lett volna szükség.¹² A nemzetiségi képviselők által benyújtott kisebbségi javaslat a *hat országos nemzet* számára a belső föderalizálással azonos értékű „nemzetiség szerinti kikerekítés” mellett az ország hivatalainak és képviselőinek, valamint a nemzeti célokra fordítandó költségvetési eszközöknek az arányos felosztását szorgalmazta.¹³

Az 1868:XLIV. számú nemzetiségi törvénynek a törvényhatóságok nyelvhasználatát szabályozó 2–5. paragrafusai eredetileg viszonylag tág teret hagytak az egyes vármegyékben beszélt nemzetiségi nyelveknek, amit néhány nemzetiségi képviselő – a nemzetiségek szerinti kikerekítés elejtésével – hajlandónak mutatkozott egy kölcsönös kompromisszum alapjaként elfogadni.¹⁴ Tény azonban, hogy az 1861. évi nemzetiségi törvényjavaslathoz képest a közigazgatási integritás kívánalmának olyan erőteljes keresztülvitele, mint amely a Nyáry Pál-féle albizottság és a törvénytervezetet kidolgozó központi bizottság munkáját jellemezte, lényegesen csökkentette a kompromisszum amúgy is csekély esélyeit.

Ami azt azután végképp kizárta, az a Deák-féle törvényjavaslat bevezető mondatában az alkotmány alapelveire és a politikai tekintetben egységes magyar nemzetre vonatkozó kategorikus tétel volt. Deák váratlanul bejelentett beszédében erre nézve leszögezte: „...egyszerűen azt mondom, hogy az én meggyőződésem a fennforgó kérdésekben az, hogy Magyarországon egy politikai nemzet létezik, az egységes, oszthatatlan magyar nemzet, melynek a hon minden polgára, bármi nemzetiséghez is tartozzék, egyenjogú tagja.”¹⁵ Önmagában a politikai magyar nemzet egységének ilyen hangsúlyos kiemelése nem adott volna okot a teljes kenyértörésre, hiszen ugyanez már az 1861. évi albizottsági javaslatban is benne foglaltatott, csak hogy ott a nemzetiségek kollektív jogai is szerepeltek. Márpedig ez utóbbiak Deák és Eötvös javaslatából egyaránt kimaradtak. Hogy a politikai nemzetiség deklarációja önmagában nem bizonyult volna elháríthatatlan akadálnak, azt egyebek között két olyan nemzetiségi közvetítő javaslat is bizonyítja, amelyek tartalmazzák a politikai nemzet fogalmát, igaz, nem a *magyar*, hanem a *magyarországi* jelzővel ellátva.¹⁶

¹²Uo. 147.

¹³Uo. 5–9.

¹⁴Így például Babes Vince román képviselő, aki más nemzetiségi képviselők egyetértésére hivatkozva akár elhagyhatónak tartotta a „kikerekítés” követelését. Papp-Szilágyi József nagyváradi görög katolikus püspök az államnak a nemzetiségi kultúrák fejlődésében immár a törvény által előírt köteleseit hangsúlyozva a nemzetiségi autonómiákat a következőképpen utasította el: „...megvallom ünnepélyesen, hogy Magyarországból egyszersmind Romániát, Szerbiát, Germániát, Szláviát nem lehet csinálni. Bevallom, hogy Magyarország kizárólag a magyarok hazája, és hogy ezt a földet az Isten a magyaroknak adta.” Uo. 152., ill. 159.

¹⁵Uo. 130. A koncepció mögött meghúzódó bizonytalanságokra utal Deák beszédének egy másik mondata: „Itt nem azt mondom ki, hogy most határozzuk el, hogy Magyarország összes lakosai egy politikai nemzetet képeznek, hanem hivatkozom rá az elkezdésnél (ti. a preambulumban – Sz. L.) mint valóságos tényre.” Uo. 131.

¹⁶Az ún. Vlad-Popovics-féle 1861. évi román közvetítő javaslat első paragrafusa így hangzott: „Magyarországban különböző területeken nagyobb számban tömegesen lakó külön nyelvű népek, jelesen a románok, szlávok, szerbek, oroszok és németek, a magyarral egyenjogú nemzeteknek ismertetnek el, s ezeknek összessége képezi Magyarország politikai nemzetét.” KEMÉNY G. GÁBOR: *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez*. I. köt. 45. Viliam Paulinyi-Tóth, a Matica slovenská alelnöke, a korabeli országgyűlés egyetlen szlovák képviselője, az alakuló

A dualizmus kori magyarországi nemzetiségi politika eszmei háttere

A leglényegesebb és a dualizmus fél évszázadára nézve legsúlyosabb következményekkel járó ellentmondása a nemzetiségi törvénynek Adolf Dobrjanszkij Sáros vármegeyi rutén képviselő szavaival szólva az volt, hogy „hallgatással mellőzve az ország nemzeteinek tényleges s törvényes létét az egyéni szabadságnak a nyelv használata körüli lényeges korlátozására szorítkozik, s ezáltal alapját veti meg azon legújabb időben mindinkább elharapózó törekvésnek, mely egyenes tagadásban vévén a nem magyar nemzetek létét, egyedül a magyar nemzetet ismeri el nem csak (sic!), hanem azt mint állítólagos politikai nemzetet igyekszik az ország népének, tehát az állam politikai tényezőjének tekinteni.”¹⁷

A soknemzetiségű Magyarország nemzetiségi alaphelyzete az etnikai fogantatású, illetve a politikai kritériumok szerint szerveződő nemzeti közösség ellentétének klasszikus esetét jelentette: az etnikai alapozottságú nemzet a „fennálló vagy létrehozandó nemzeti állam érdekei, vagy egy nagyobb államkereten belül a nemzet jogi helyzete, az ehhez kapcsolódó érdekek alapján” szerveződhetett. Az előbbibe a nemzet tagja beleszületett, a politikai nemzet tagjává azonban már csak ki-ki tudatos döntés alapján válhatott.¹⁸

A magyarországi románok, szerbek, szlovákok, németek, rutének számára a politikai nemzetegység deklarálása kétségkívül azért vált veszélyessé, mert a magyar nacionalizmus 19. századi történetéből és a hatvanas évek publicisztikai vitáinak argumentációjából egyaránt kiolvasható volt a magyar nemzeti szupremácia felerősödő igénye. Ugyanakkor a nemzetiségi politikusok jó érzékkel látták meg a törvény Deák-féle preambulójának alkotmányjogi és stilisztikai bravúrában rejlő csapdát: nevezetesen azt, hogy a magyar nemzet oszthatatlansága és egyedülisége a későbbiek során nemzetiségek nemzeti létezésének mindenkor negációjára is jogforrásul szolgálhat.

Fölöttébb jellemző, hogy éppen az ebbéli aggodalmakkal szemben fölényes hangnemben vitatkozó Tisza Kálmán volt az, aki alig hét esztendő múltán, immár miniszterelnökként az általa felosztatott szlovák nemzeti kulturális egyesület, a *Matica slovenská* alapszabályában a „szláv nemzet” vagyonaként szereplő egyesületi tulajdonról a képviselőházban nyilatkozva kijelentette: „...én kerestem Magyarországon a tulajdonost, de azt meglelni nem tudtam.”¹⁹ Az etnikai és a politikai magyar nemzet fogalmának az 1868-ban még csak feltételezett egybemosása – a függetlenségi pártiak, majd egyre inkább

félben lévő Szlovák Nemzeti Párt vezetője 1870 októberében közzétett törvényjavaslatában a dilemmát a következőképpen oldotta fel: „Magyarországon egy politikai nemzet van, a magyar nemzet (národ uhorský), amely a következő genetikus nemzetekből áll: magyarokból, románokból, szlovákokból, szerbekből, ruszinokból és németekből.” Uo. 241. A függetlenségi és nemzetiségi képviselők által készített közös nemzetiségi alaptörvény-tervezetben nem szerepelt a politikai nemzet fogalma: az ország „történeti” és „meghonosított” nemzeteiről van szó, melyek összefoglaló megnevezése a „magyarországi nép” („peuple hongrois”) lett volna. Uo. 225.

¹⁷Uo. 142.

¹⁸SZABÓ MIKLÓS: Magyar nemzetfelfogások a 20. század első felében. *Mozgó Világ* 1983. 4. sz. 50.

¹⁹Képviselőházi Napló 1875–1878. III. köt. 195. Tisza Kálmán miniszterelnök kétségkívül ironikusnak szánt megjegyzését mindmáig sokan úgy értelmezik, hogy azzal Tisza a szlovák nemzeti közösség létezését tagadta volna, holott Tisza részben az alapszabály hivatalos magyar fordításában feltüntetett „szláv nemzet” létezését, részben pedig – a politikai magyar nemzet egységének álláspontjáról – a szlovákságnak a politikai nemzeten belüli különállását vonta kétségbe.

Az 1868. évi nemzetiségi törvény és a politikai magyar nemzet fogalma

közülük is csupán Mocsáry Lajos bátran heroikusnak mondható utóvédharcai ellenére – a hetvenes évek közepétől a dualizmus kori magyar nacionalizmus egyik hatásos eszközévé vált. Ennek megfelelően a nemzetiségek bírálatai, elemzései és a programok is jó-részt a két nemzetfogalom különválasztását szorgalmazták, a politikai nemzet részükről kétségkívül hiányzó, de legalábbis hiányos közösségi fedezetét dokumentálták, illetve saját nyelvi-kulturális, nemzeti közösségeik különállását manifesztálták.

A politikai nemzet eredendő etatizmusa nyomán a magyar értelmezések a fogalomban benne rejlő többféle jelentés közül egyre erőteljesebben az *államnemzet* értelmet domborították ki, s ezzel a nemzetiségi politikusok – taktikai színezetű és erősen jóhiszemű – föderatív értelmű olvasatát rövid időn belül háttérbe szorították. Ugyanakkor a sovinizmus vakvágányára futó államnacionalizmus úttörő személyiségének tekinthető *Grünwald Béla*, Zólyom vármegye alispánja, a nagy hatású történeti munkák szerzője és a közigazgatás teljes körű államossítását és központosítását szorgalmazó országgyűlési képviselő az ország soknemzetiségű szerkezetét merő fikciónak tartván a nemzetiségi törvényt is elfogadhatatlan engedménynek tekintette. Ennek megfelelően a magyar társadalomban általa átmenetinek tartott nem magyar elemek kiiktatására állami teljhatalmat sürgetett: „Ily körülmények között nem venni igénybe az állam eszközeit a magyarság terjesztésére vagy legalább megvédésére s a cultura hódító erejének abstract elvére bízni az idegen elemek asszimilálását s ölbe tett kézzel várni a jó eredményt, valóságos esztelenség. Itt is, mint mindenütt csak a megfeszített, következetes tervszerű munka biztosíthatja a sikert.”²⁰

A Grünwald-féle extrém felfogásnál jóval higgadtabb, liberálisabb hangvétel és a politikai nemzet fokozatos magyarosításának átgondoltabb koncepciója Beksics Gusztáv munkáiban fogalmazódott meg a legautentikusabban.²⁰ Állam és nemzet viszonyáról, a politikai nemzet államnemzeti funkcióról egyik legjobban felépített tanulmányában a nemzetiségi törvényre utalva a következőket írta: „A törvénynek ezen deklarációja (hivatkozás a preambulumba – Sz. L.), mely az azelőtt közjogi páriaként tartott oláhságot is a magyar nemzet egyenjogú tagjává tette, midőn ekképp megállapította a magyar nemzet bonthatatlan egységét, már elvileg kizárt minden federatív törekvést. *Ahol ugyanis az állam szubjektív fogalma, a nemzet egységes, ott szükségképpen egységes maga az állam is.*”²¹

A politikai magyar nemzet realitásának kérdése az egész korszak egyik legvitatottabb kérdése maradt. Az eredeti Eötvös–Deák-féle felfogással szemben – miszerint a politikai nemzet ténylegesen az ország nemzetiségeinek kulturális közösségén és politikai egységén nyugszik – már a hetvenes évek folyamán megjelent a minden tekintetben magyar dominanciát sürgető értelmezés. Deák Ferenc nagy hatású beszéde a képviselőház 1872. évi „színházi vitájában” kulturális tekintetben még egyenlő állami támogatást követelt az ország minden nemzetisége számára, de ugyanott Polit Mihály már joggal

²⁰GRÜNWARD BÉLA: A felvidék. Politikai tanulmány. Budapest 1878. 118. Uő: Közigazgatásunk és a nemzetiség. Budapest 1874. 77.

²¹BEKSICS GUSZTÁV: A román kérdés és a fajok harca Magyarországon. Budapest 1895. 89. – Vö. L. NAGY ZSUZSA: A „nemzetállam” eszméje Beksics Gusztávnál. Századok 1963. 6. sz. 1243–1278.

A dualizmus kori magyarországi nemzetiségi politika eszmei háttere

bírálhatta a politikai magyar nemzet harciasabb felfogását és az ebből kiinduló magyar nemzetállam-koncepció ellentmondásait.²²

Amikor Tisza Kálmán Polit felszólalása nyomán kilátásba helyezte az államnemzetel szemben izgató csoportok „összetiprását”, Polit a politikai nemzet magyar és nemzetiségi értelmezésének ellentmondásaira utalva a következőképpen foglalt állást: „Én, midőn politikai nemzetről van szó: egészen mást értek alatta, mint mikor nemzetiségi államról szólok, amint ez az államjogban is megvan, ami természetes, hogy tudniillik egy államban csak egy politikai nemzet szokott létezni: de én mégis fenntartom azt, amit mondtam, hogy itt is úgy, mint más államban, vannak nemzetiségek: hogy áll az a különbség is, mely a nemzeti állam és nemzetiségi állam közt is van.”²³

Ez az álláspont sok tekintetben megegyezik Neugeboren Emil szász néppárti képviselőnek három évtizeddel később, a Széll-kormány idejében kifejtett álláspontjával, amely szerint Magyarország sem nemzeti, sem pedig nemzetiségi, hanem kevert típusú állam, amennyiben kormányzata, államélete magyar, népessége, közélete és kultúrája viszont soknemzetiségű.²⁴ De Polit és a föderatív értelmű politikai nemzet koncepcióját képviselő ellenzéki nemzetiségi politikusok többsége egyedül a kormányzati tevékenységben voltak hajlandók elismerni a magyar nyelv (és nem a magyar nemzetiség) kizárólagosságát. Ezzel szemben Neugeboren a lojális erdélyi szász néppárt 1890. évi ún. népi programjának talaján állva elégségesnek ítélte a nemzetiségi törvényben kilátásba helyezett jogokat, mondván, hogy azok „tartalmazzák a szabadságnak és a jognak azt a legkisebb mértékét, amely ennek az országnak nem magyar nemzetiségeit megilleti”. A politikai nemzet és a szabad nemzetiségi fejlődés összefüggéseiről szólva azonban még ez a leglojálisabb nemzetiségi program is szükségesnek tartotta a következőket kijelenteni: „Az önmagában teljesen jogosult állameszme, valamint az állam szükséges egysége és léte azonban sohasem szolgálhat ürügyül oly esetleges beavatkozások számára, amelyek a szász nép jogos életterét veszélyeztethetnék vagy sérthetnék.”²⁵

A nemzetiségi törvényben deklarált politikai magyar nemzet egységének realitásával maga Beksics is több alkalommal foglalkozott. Véleménye szerint ezt az egységet kétféle, illetve kétfokozatú asszimiláció, a „politikai” és a „grammatikai” asszimiláció teremthette volna meg. A politikai asszimiláció kritériumát a magyar nemzet politikai céljaival való azonosulásban jelölte meg. Úgy látta, hogy a németekkel, ruténokkal, vendekkel és esetleg a szlovákokkal együtt „10,5 millió biztosan a politikailag konstituált magyar nemzet”, ezzel szemben 4,5 millióra becsülte a nemzetiségi agitáció számára hozzáférhető népesség számát.²⁶ Ennek megfelelően Beksics a nyelvi asszimilációt csak mint távoli célt tartotta elképzelhetőnek, amiért a nemzetiségi kérdés szerteágazó vitairódalmában nacionalista pozíciókból még őt is sokan kárhoztatták.²⁷

²²KEMÉNY G. GÁBOR: Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez. I. köt. 484.

²³Uo. 485.

²⁴NEUGEBOREN, EMIL: Zur Nationalitätenpolitik Koloman von Szells. Fünf Aufsätze von E. N. Redakteur des Siebenbürgischen Deutschen Tagesblattes. Nebst einer Erwiderung von K.H. H. n. (1900). 4–5.

²⁵KEMÉNY G. GÁBOR: Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez. I. köt. 786.

²⁶BEKSICS GUSZTÁV: A magyar faj terjeszkedése és nemzeti konszolidációnk különös tekintettel a mezőgazdaságra, birtokviszonyokra és a népesedésre. Budapest 1896. 3.

²⁷DEMKÓ KÁLMÁN: Asszimiláció, reasszimiláció és a magyar kultúrpolitika. Budapest 1897. 4–5.

Az 1868. évi nemzetiségi törvény és a politikai magyar nemzet fogalma

A nemzetiségek – vagy ahogy a korabeli nemzetiségi sajtóban olvasható: „a hat országos nemzet” – szövetségeként értelmezett politikai magyar nemzet a Tisza Kálmán-korszak nemzetiségi publicisztikájában a védekezés egyik legfontosabb eszköze lett. Grünwald felvidéki röpiratával vitatkozva Mudroň Mihály, a Szlovák Nemzeti Párt elnöke már könyve ajánlásában is „a politikai magyar nemzet nemzetiségi testvériségéről” szólt, és Grünwaldot éppen azzal vádolta, hogy a szlovák nemzetiség felszámolását sürgetve a politikai magyar nemzet egyik egyenjogú része ellen támadott, s ezzel az egész politikai nemzetet is megsértette: „Én ugyanis az államot, illetve mint alanyt, a politikai nemzetet, az abban összeforrt különböző nemzetiségek és vallásfelekezetek összességének tekintvén, ennek megszilárdítását csak úgy tarthatom elérhetőnek, ha ezen összesség minden tagja, minden alkatrésze erősítettik...”²⁸

Ezzel összhangban mind az öt nem magyar nemzetiség egyértelműen elhatárolta magát attól a mind gyakrabban teret kapott felfogástól, amely szerint a nemzetiségek pusztasága is veszélyezteti a politikai magyar nemzet egységét. A Román Nemzeti Párt alelnöke, Brote az ilyen felfogás által egyedül azt látta bizonyítottnak, hogy a magyar nemzeti különérdekeket minden vonalon az állami összérdek elé helyezik, ugyanakkor a többi nemzetiség létérdekeit nem létezőknek vagy jobb esetben a magyar érdekekhez képest másodrangúaknak tekintik. Ennek alapján Brote leszögezte: „Az állami összérdek szintjére emelt magyar különérdekek nem az egységes állam (ungarische Staat) irányába mutatnak, hanem az egységes magyar nemzetállamot célozzák, amely viszont csakis a soknyelvű magyar állam átalakításával érhető el.”²⁹ A századelőn ez a fajta érvelés az időközben kiújult nemzetiségpolitikai küzdelmek és a magyarosító tendenciák felerősödése nyomán már jóval kategorikusabb volt. A *Tribuna* című román ellenzéki lap a magyar kormányzati rendszer bírálatával foglalkozva „részhajló faji politika” követésében jelölte meg a magyar közigazgatás és politikai közélet legsúlyosabb bűnét. Ennek a nyílt magyarosító szándékokkal fellépő politikának a *Tribuna* vezércikkírója szerint a Rákosi Jenő-féle harmincmillió magyar nemzet víziója és az erre alapozott Nagy-Magyarország, illetve a birodalmi ábrándokat kergető magyar imperializmus volt a valódi célja. A poliglott állam nyelvi homogenizálása révén a magyar kormány „tisztán fajmagyarból álló nemzetet, illetve államot akar” – hangzott a román lap végkövetkeztetése 1904-ben.³⁰

A magyar nemzetállam-törekvésekkel szemben az 1880-as évek politikai passzivitása ellenére is mind szorosabban együttműködő három legerősebb nemzetiségi mozgalom, a román, a szerb és a szlovák nemzeti párt egyaránt az 1860-as évek területi autonómiaprogramjainak, illetve azok mérsékeltbb változatainak egyeztetésével igyekezett közös elvi alapot és gyakorlati politikai programot kidolgozni, mint tudjuk, 1918-ig a siker legcsekélyebb esélye nélkül. A leglátványosabb közös nemzetiségi akció, az 1895. évi budapesti nemzetiségi kongresszus és az ott elfogadott határozat kiemelt helyen foglalkozott a soknemzetiségű ország nemzeti jellegének kisajátításával. A kongresszus részt-

²⁸MUDROŇ MIHÁLY: A felvidék. Felelet Grünwald Béla hasonnevű politikai tanulmányára. Pozsony 1878. 22.

²⁹BROTE, EUGEN: Die rumänische Frage in Siebenbürgen und Ungarn. Eine politische Denkschrift. Berlin 1895. 122.

³⁰A kormányzati rendszer Magyarországon. Vezércikkek a *Tribuna* 106–109. számaiból. (Arad 1904) 5–6.

A dualizmus kori magyarországi nemzetiségi politika eszmei háttere

vevői az ország etnikai viszonyai, történeti fejlődése alapján azt hangoztatták, hogy „csak Magyarország népe összességének van joga magát az állammal azonosítani”.³¹

Az eddig elmondottakból kitűnik, hogy az egységes politikai magyar nemzet fogalmának a kiegyezést követő első években háromféle alapértelmezése alakult ki: az 1868. évi nemzetiségi törvény Deák–Eötvös-féle koncepciójának megfelelő kulturális-nyelvi egyenlőséget középpontba helyező *kisebbségi magyar variáns*, a politikai nemzetet a magyar etnikai nemzet kiteljesedésének kereteként, még inkább céljaként értelmező *többségi magyar* és a nemzetiségi törvény szellemétől sem teljesen idegen, föderalisztikus tendenciákat kiemelő *nemzetiségi felfogás*.

A nemzetiségi viták érvrendszere

A nemzetiségi, illetve nemzetiségpolitikai koncepciók ütköztetésében a magyar politikai kultúra hagyományainak megfelelően a történeti és közjogi érvek voltak az elsődlegesek. Nem véletlen, hogy a politikai magyar nemzet koncepciójának többségi magyar értelmezését bíráló nemzetiségi politikusok a nemzetiségi kérdés mögött meghúzódó történeti-közjogi problémákat az egész korszakban mindvégig napirenden tartották. Miletić, Polit, Paulinyi-Tóth, Štefanovič, az 1905–1914 között fennálló Parlamenti Nemzetiségi Klub több tagja (Mihali, Maniu, Vajda-Voievod, Hodža) és közös állásfoglalásaik – nem beszélve az ellenzéki nemzetiségi sajtó és a mostoha körülmények ellenére is jelentős munkásságot kifejtő szerb, szlovák történészek számtalan megnyilvánulásáról – szinte állandóan visszatértek a magyar állam ezeréves történelmének a magyar felfogástól eltérően, sőt azzal legtöbbször ellentétesen értelmezett tanulságaira. Polit Mihály a nyugat-európai államnemzetek történeti fejlődésére hivatkozva abban jelölte meg a magyar politikai nemzet konstrukciójának dilemmáját, hogy Magyarországon vagy egy nemzet van, és akkor Franciaországhoz hasonlóan nincs szükség nemzetiségi törvényekre, vagy pedig több nemzetiség van, akkor viszont nincs egységes magyar nemzet.³² A szerb képviselő helyesen ismerte fel, hogy a nemzetfejlődés nyugat-európai útja a zavartalanabb és kiegyensúlyozottabb történeti fejlődés, az etnikai többségi-kisebbségi viszonyok kelet-európaiaktól eltérő nagyságrendje és a gazdasági fejlődés egyenesvonalúsága folytán sokkal egyértelműbben kötődött az állami fejlődéshez, mint a német területeken és az azoktól keletre eső európai régiókban.

A magyarországi történeti fejlődés nemzetiségpolitikai tanulságait összegző nemzetiségi elaborátumok közös eleme volt, hogy a magyar államszerveződés folyamatát kivétel nélkül mint az országban élt nemzetiségek kooperációjának eredményét igyekeztek bemutatni. A dualizmus kori magyarországi nemzetiségpolitikai viszonyok történeti előzményeinek feltárása – a magyar történetírás eredményeire (pl. Pauler Gyula munkássá-

³¹KEMÉNY G. GÁBOR: Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez. II. köt. 379–381.

³²Uo. I. köt. 599.

gára) olykor támaszkodva, legtöbbször azonban azokkal éles vitába bocsátkozva – fontos szerepet játszott a nemzetiségek nemzeti öntudatának és emancipációs törekvéseinek felerősödésében.³³

Elsősorban persze mindegyik nemzetiség a maga történelmi érdemeit próbálta feltárni vagy legalábbis létezésének legkorábbi fellelhető nyomait összegyűjteni. Bár már akkor, 1872-ben is kissé anakronisztikusnak tűnhetett, de mai vitáinkra gondolva elévültnek semmiképpen sem nevezhetjük azokat a történelmi-filológiai elemzéseket, amelyek politikai programokba, feliratokba olyan igénnyel kerültek be, hogy a magyar részről történelmi alapon kétségbevonhatatlannak mondott magyar szupremáciával szemben a nemzetiségi egyenjóság követelményét történetileg alapozzák meg. Az 1872. évi nagyszebeni román értekezlet által kidolgozott memorandum például Kézai, Anonymus azóta is sokszor idézett és vitatott toposzait, I. András korabeli okleveleket idéz latin eredetiben, filológiai pontossággal annak bizonyítékaként, hogy Erdélyben az okleveles kor kezdetétől 1848-ig létezett egy hármass (magyar–német–román) etnikai tagoltságú politikai nemzet.³⁴

A történelmi érvelés másik fontos vonulatát a magyar államban élő nemzetiségek oszthatatlan sorsközösségének, közös történelmi múltjának bizonyítása jelentette. A szlovák nemzet hagyománytalanságát, történelemnélküliségét hangoztató Grünwald Bélával szemben a szlovák vitairatok erre az álláspontra helyezkedtek: „A tény maga (ti. »hogy a tótnak nincs külön történelme«) való és igaz, mert az államközösség s a különböző nemzetiségeknek ezen közös államban *egy politikai nemzeté váló összeforrásának* szükségképpeni következménye. De éppen ugyanazon joggal mondható, hogy mióta magyar testvéreink a többi magyarországbeli nemzetiségekkel mint egyenjogú társakkal együttesen az országot megalapították s fenntartották, ezen nemzetiségek egyikének sincs külön történelme... mert ezek mind, a nemzetiségre való tekintet nélkül az ország honpolgárainak mint az egységes és oszthatatlan magyar nemzetnek *közös magyar történelmét, közös magyar hagyományát, közös magyar hőseit, közös magyar államférfiait* képezik. Ezen tény egymaga tehát egyik magyar nemzetiség mellett sem bizonyíthatja sem a superioritást, sem az inferioritást.”³⁵ Egy másik szlovák röpirat ezt a történelmi közösséget a felső-magyarországi nemesi famili-

³³Nem véletlen például, hogy a szlovák Matica bezárásának indoklásában a szervezet támogatásával készült történelmi művek veszélyes politikai tendenciájára is hivatkozott Tisza Kálmán: „...kiadványaikban továbbá szerepelnek történelmi cikkek, amelyeknek elseje éppen úgy, mint utolsója nem áll egyébből, mint a történelemnek elferdítéséből, a magyar fajnak a leggyalázatosabb színben való odaállításáról és izgatásból, hogy a szlovákok, kik annyira fölötte állnak a magyar fajnak: igyekeznek a magyar uralom alól menekülni.” Uo. 514.

³⁴Causa romana la 1872 de Comitetul conferentei nationale Sibian din 5. si 6. Mai 1872. Sibiu 1872. Az emlékiratot német fordításban teljes terjedelmében közli BROTE, E.: Die rumänische Frage. 251–275. Az emlékirat szerint az idézett középkori krónikák és oklevelek azt bizonyítják, hogy „a politikai nemzet eredete a három legfontosabb néptörzs, nevezetesen a magyar–székely, teuton–szász és a román első közös kapcsolatáig nyúlik vissza.” Uo. 253. – Az erdélyi három natio mellett a románok negyedik nemzetként való elismerésére csak az 1863. évi nagyszebeni országgyűlésen került sor. Szász Zoltán ezt a következőképpen értékeli: „A történelmihez való ragaszkodás, a feudális natio és a polgári nemzet közötti direkt kapcsolat keresése számos ellentmondás forrása lett a későbbiek során. A román politikusok hol tagadták az erdélyi törvények érvényét, hol jogforrásként hivatkoztak rájuk...” SZÁSZ ZOLTÁN: Az abszolutizmus kora Erdélyben (1849–1867). In: KÖPECZI BÉLA (szerk.): Erdély története. III. köt. Budapest 1988. 1498.

³⁵MUDROŇ M.: A felvidék. I. m. 20–21.

A dualizmus kori magyarországi nemzetiségi politika eszmei háttere

ák példáján véli legjobban megragadhatni, jelezvén, hogy azok „egészen a legújabb időkig családi életükben szlovákoknak, politikai ténykedésükben pedig hungarusoknak, nem pedig magyaroknak tekintették magukat...”³⁶

Nemzet és nemzetiség viszonyának előzményeit, a „nationes” és a „populus” mindenkori megkülönböztetését Dobrjanszkij a Tripartitummal dokumentálta, amikor a nemzetiségi törvény vitájában az ország nemzetiségeinek felsorolását hiányolta.³⁷ Azt mondhatjuk tehát, hogy történeti-közjogi érvelésükkel a nemzetiségi politikusok többsége hajlott arra, hogy a politikai nemzetet mint történetileg kialakult közösséget értékelje: sőt azon belül legtöbbször a magyarok primátusának elfogadásától sem idegenkedtek a 19. század utolsó évtizedeiben.

A kétségkívül nem csupán harmonikus motívumokat felmutató magyarországi nemzetiségi sorsközösségnek a feltárása természetesen élesebb hangvételű következtetésekre is módot adott. Az Erdély autonómiájának visszaállítását követelő 1881. évi nagyszombati román pártértekezlet emlékirata például Erdély történeti-közjogi különállásának és különvalóságának bizonyítása mellett a negatívumokat is hangsúlyozta: „...sok század folyama alatt, az uralkodott aristokratikus, despotikus és feudális alapelvhez képest a román nemzettel csaknem azonos néptömegek közpolitikai jogairól szó sem lehetett, mert a még csak az újabb időben a magyar nemzettel azonosított aristokratikus, kiváltságos osztályok a megsérthetetlen autonómiát makacsul fenntartották, s a törvény és az esélyesség minden fegyvereivel védelmezték, de mihelyt a korszellem, az Európa nyugati részéről áthangzott emberiességi és szabadelvű jelszók kikiáltását nálunk is sürgette, s e jelentéktelen számú uralkodó osztály ezen jelszók alkalmazása és az ország román többségének versenyei által politikai és abszolút uralmát fenyegetve látta, mindjárt feladott az autonómia, s a Magyarországgal leendő fuzio, az unió hamis címe alatt kikiáltatott...”³⁸

A román Emlékirat a *natio hungarica* előzményét természetesen nem vállalhatta fel a föderatív értelmezésű politikai nemzet előképeként, hiszen az erdélyi három nemzet éppenséggel az erdélyi románság legnagyobb történeti sérelmét és egyben az erdélyi különállás román részről való kisajátításának is legnagyobb akadályát jelentette. Egyfajta vigasztalásul, egyszersmind a korabeli nemzetiségi viszonyok leképződéseként újabb motívum kerül be az érvek közé: nevezetesen az antropológiailag is bizonyíthatónak vélt állítás az erdélyi magyarság felerészbeni román származásáról mint a minden elnyomást túlélő erdélyi magyar–román *jo békesség* egyedüli magyarázatáról.

Bár a politikai nemzet fogalma körüli vitákban a történeti-közjogi argumentumok mindvégig felbukkannak, súlyuk és arányuk már az 1890-es évektől fogva csökken. Jól példázza ezt a múlt század utolsó évtizedének két legismertebb nemzetiségi állásfoglalása, az 1892. évi román *Memorandum* és a már említett budapesti nemzetiségi kongresszus határozata: mindkettőben már csupán az említés, illetve a felsorolás erejéig ke-

³⁶Die magyarische Staatsidee, Kirche und Nationalitäten. Von einem Slowake. Prag 1887. 17.

³⁷Képviselőházi Napló 1865–1868, XI. köt. 46. Dobrjanszkij álláspontját, érvelését, illetve a nemzetiségi törvény szellemének nemzetiségi kritikáját részletesen elemzi GOGOLÁK, LUDWIG: Ungarns Nationalitätengesetze und das Problem des magyarischen National- und Zentralstaates. In: WANDRUSZKA, ADAM-URBANITSCH, PETER (Hg.): Die Habsburgermonarchie 1848–1918. III/2. köt. Die Völker des Reiches. Wien 1980. 1281–1283.

³⁸Emlékirat. A román választók képviselőinek Nagyszombaton 1881. évi május hó 12-től 14-ig tartott egyetemes értekezlete meghagyásából szerkesztette és közzéteszi a kiküldött bizottság. Nagyszombaton 1882. 42.

rültek elő a történeti érvek, közjogi hivatkozások. Helyüket egyre inkább az érvényes törvények megszegését, mindenekelőtt a nemzetiségi törvényben rögzített nyelvi-kulturális jogok gyakorlásának megakadályozását dokumentáló politikai sérelemlisták veszik át.

A közel másfél évtizedes politikai passzivitás után aktivizálódó román, szlovák és szerb politikai mozgalmak, illetve a nemzetiségi kultúrájukban ugyancsak fenyegetett szászok és dél-magyarországi németek defenzívába szorultak, kénytelen-kelletlen éppen az 1868. évi nemzetiségi törvény alapjára helyezkedve kezdtek koncentrált támadást – a magyar állameszmeként egyre inkább nacionalista szólammá degradálódó – politikai nemzet koncepciója ellen. Ennek az új tónusú bírálatnak a korábbi békülékeny, kompromisszumokra kész kritikától elütő, provokatív hangszerelését jól érzékelteti az 1892. évi román Memorandum zárórészének néhány sora: „Az a kísérlet, hogy a magyar állam konszolidációját a magyar nép kizárólagos uralmának biztosításával érjék el, 25 évi hiábavaló erőlködés után lehetetlennek bizonyult. Sem száma, sem kultúrája, sem politikai bölcsessége nem emelte a magyar népet arra a bölcsességre, amely szükséges ahhoz, hogy a közös haza ügyeit a többi nép segítségével, sőt ezekkel ellentétben vezetni tudja. Az az eszme, hogy alkotó elemeink nemzeti egységesítése által a soknyelvű magyar államot magyar nemzetállammá alakítsák át, veszedelmes utópiának bizonyult.”³⁹

A magyar jogalkotás és nemzetiségpolitikai gyakorlat restriktív, időnként kifejezetten diszkriminatív jellegű intézkedései kiváltképpen az 1895–1899 közötti Bánffy-éra, valamint az 1906–1909. évi Wekerle Sándor vezette koalíciós kabinet idején bőséges hivatkozási alapot szolgáltatottak a kétségkívül hatásos magyarországi nemzetiségi sérelmi politikához.⁴⁰

A politikai magyar nemzet realitása felőli korábbi kételyeket az ország nem túl gyors, de általános magyarosodása, a nemzetiségek képviselőválasztási passzivitása idején a parlamenti széksorokban már megvalósult egységes magyar nemzetállam mindenhatósága, a dinamikus gazdasági fejlődéssel párhuzamosan felerősödő integrációs folyamatok látványos eredményei eloszlatni, illetve cáfolni látszottak. A magyar közéletet a nem túl távoli jövőben elérhetőnek látszó nemzetállam víziója rabul ejtette.

Ezzel egyidőben egészen más természetű kételyek fogalmazódtak meg a magyar nemzetiségpolitika hangadó köreiben: a nemzetiségi törvény célszerűsége, fenntartásának haszna a szabadelvű és függetlenségi pártkörökben egyaránt aggályossá, illetve kérdésessé kezdett válni. Még a legitimitásra sokat adó Beksics is átvette a leginkább türelmetlenkedő törvényhatóságok – köztük a vármegyei fogantatású akciót kezdeményező Pozsony megye – álláspontját az 1868: XLIV tc. végrehajthatatlanságáról, mondván, hogy a nemzetiségi törvény legtöbb intézkedése ugyan megfelelt végrehajtásuk első feltételének, az állam egységének, de beleütközött a kormányzati munka és a közigazgatás – másik feltételének mondott – gyakorlati lehetőségeibe.⁴¹

Noha a nemzetiségi törvény a dualizmus fél évszázadában sokfelől és sokszor sürgetett revíziós kísérleteket túlélte, funkciója és érvényessége egyre inkább leszűkült, és

³⁹KEMÉNY G. GÁBOR: Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez. I. köt. 847.

⁴⁰A miniszterelnöksége idején tettekben is megnyilvánuló sovinizta meggyőződését Bánffy így summázta: „A sovinizmus az a nemzeti gondolat, mely nem enged semmiben és érvényesül mindenben, hol a nemzeti érdekek kifejezésre jutnak.” – BÁNFFY DEZSŐ: Magyar nemzetiségi politika. Budapest 1903. 213.

⁴¹BEKSICS GUSZTÁV: A román kérdés. I. m. 89.

A dualizmus kori magyarországi nemzetiségi politika eszmei háttere

több vonatkozásban is afféle fügefalevélnek bizonyult, amely a törvény szellemével ellenkező politikai gyakorlatot leplezte. Volt azonban még egy igen komoly szerepe: az „úrlovas” magyar nemzetiségpolitika ellenében a nemzetiségi politikusok, akik a törvényt egykor kivonulásukkal látványosan elutasították, a századforduló táján egyre inkább defenzívájuk „fő-főerődítményeként” kezdték kezelni. Jászi, akitől a fenti mondat két találó kifejezése származik, a dualizmus kori nemzetiségpolitikai viszonyok kulcsproblémájaként kezelte ezt a metamorfózist, és nemzetiségi főművében ő maga is a nemzetiségi törvény végrehajtásának követelményéből vezette le úgynevezett minimális programját.⁴²

A kiváltképpen a románokat sújtó diszkriminatív jellegű erdélyi kivételes sajtó- és földbirtoktörvények, nem kevésbé a nemzetiségi törvény pozitív oktatásügyi, egyesületi és nyelvhasználati rendelkezéseit megsemmisítő új iskolatörvények (mint például az 1879: XVIII. tc. a magyar nyelv tanításáról, az 1883:XXX. tc. a középiskolákról, az 1891:XV. tc. a kiseddóvról, de különösen a Lex Apponyiként ismert 1907:XXVII. tc. a nem állami elemi iskolák jogviszonyairól és a községi, valamint hitfelekezeti néptanítók járandóságáról) destruktív hatását nem csak a nemzetiségi pártok politikájának radikalizálódásán lehetett lemérni. A nemzetiségi egyesületek létrehozását korlátozó 1875. évi Tisza Kálmán-féle belügyminiszteri körrendelet vagy a román és szerb egyházak autonómiáját biztosító 1869:IX. számú törvénnyel ellentétben álló 1887. július 13-i kormányrendelet a felügyeleti jog gyakorlásának módosításáról, valamint a többi miniszteri megszorító rendelkezés a nemzetiségi tömegek szokásjogból és törvénytiszteletből táplálkozó érzékenységét is sértette. A mindenféle törvényes alapot nélkülöző utasítások, engedélyek által főispáni, alispáni diszkrecionális hatáskörbe utalt nemzetiségpolitikai ellenőrzési és szankcionális jogkörök szintén a lokális konfliktusforrások számának megnövekedését eredményezték. Összességében az egész jogi és politikai gyakorlat igen jelentős mértékben átváltoztatta a nemzetiségi egyenjogúságról szóló törvény által liberális szellemben megalapozott nemzetiségpolitikai és jogi intézményrendszert.⁴³

A korszak magyar kormányzatai erre is kerestek megfelelő mentséget. Aligha elfogadható azonban ífj. Andrássy Gyula belügyminiszternek az ország minden nyelvén megjelentetett okfejtése, miszerint a nemzetiségi törvény pozitív rendelkezéseit azért nem lehetett végrehajtani, mert annak alapelvét, az egységes és oszthatatlan politikai magyar nemzet princípiumát a nemzetiségi politikusok nem fogadták el. Túl azon, hogy a politikai magyar nemzet kategóriáját a korszak magyar politikai közvéleménye a nemzetiségek etnikai individualitását megkérdőjelező, a nemzetiségi kollektívumokat pedig az ország művelődésügyéből is fokról fokra kirekesztő módon – az eredeti eötvösi-deáki felfogástól elfordulva – a magyar etnikai nemzeti közösségre szűkítette le, a jogkorlátozásoknak – az ország egységének kétségbevonhatatlan és kiváltképpen külpolitikai vonatkozásokban jogos féltése mellett – számos egyéb (párt-, birtok-, osztálypolitikai) motívuma is volt. Csakhogy amint a 20. század elején Khuen-Héderváry, később Tisza István miniszterelnök felismerték a korábbi kormányok által választott eszközök hiábavalóságát és elhibázott voltát, a nacionalizmus által lebénult kormányzati cselekvőkészséget és

⁴²JÁSZI OSZKÁR: A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés. I. m. 348–349, 357–358.

⁴³SARLÓS BÉLA: Közigazgatás és hatalompolitika a dualizmus korában. Budapest 1976. 164. – PECZE FERENC–BIANCHI, LEONARD: Spolkové a zrhomažčovacie právo v Uhorsku za dualizmu so zretel'om na robotnícke a národnostné hnutie. HČ 1963. 389–405.

miniszteri intuíciókat egyedül és kizárólag a külföldi közvéleményben is mind nagyobb visszhangot kiváltó magyarországi nemzetiségi kérdés szakszerűbb értékelése, kezelése pótolhatta volna.⁴⁴

Ráadásul a századfordulót követően, a harminc esztendei szünet után 1905-ben megingt egységes parlamenti nemzetiségi klubot alakító román, szerb és szlovák képviselők páratlan aktivitása révén a magyar kormányzat és a felelős magyar politikusok többsége közvetlenül az országgyűlési vitákban szerezhették tudomást és autentikus információt a három legnagyobb ellenzéki nemzetiségi mozgalomról. Csakhogy a nemzetiségi politikusok a „politikai nemzet” parlamenti szereposztásában vagy a pofozógép, vagy a botránykő szerepére voltak kárhóztatva. Ennek ellenére a nemzetiségi képviselők felszólalásai, interpellációi nyomán minden átlagos magyar és nem magyar újságolvasó tisztába jöhetett a politikai magyar nemzet és a nemzetiségek viszonyával. Egyre nyilvánvalóbbá vált az egymást követő magyar kormányok indokolatlan elbizakodottsága, egyszersmind a korszerű regionális és nemzetiségi politikai gyakorlat kialakítására való képtelenség. A „magyar királyi struccpolitika” – ahogy maga Tisza István jellemezte 1914 tavaszán a korábbi kormányok nemzetiségi politikáját – a nemzetiségi klub parlamenti tevékenysége, a román, szlovák, szerb nemzeti pártok szervezeti megerősödése ellenére továbbra is tiltani próbált minden nemzetiségi organizációt.⁴⁵

A nemzetiségi autonómia eszméje

A századfordulót követően – igaz, rövid ideig – úgy tűnt, hogy a fokozott nemzetiségi aktivitás ellenére a román, szlovák, szerb és a radikalizálódó erdélyi, valamint délmagyarországi német pártok feladják a korábbi autonómiaigényeket, és céljaikat a kulturális fejlődés biztosítására korlátozzák. Egyre ritkábban hallatszott például a politikai magyar nemzetet, a magyar állameszmét bíráló nemzetiségi megnyilatkozásokban a svájci kantonok mintájának átvételét mérlegelő közigazgatás-centrikus érvelés. Pedig az 1870-es és 1880-as években – amikor Grünwald Bélának a közigazgatás államosítása és centralizációja jegyében támadták a nemzetiségek közjogi-territoriális célkitűzéseit – szerb és román részről a nemzetiségi adminisztráció megteremtésének programja, s ennek meg-

⁴⁴Apponyi Albert hivatkozott emlékiratában arra, hogy bár ösztönei a „Deák–Eötvös-éra hagyományaihoz” húzták, nem tudta magát kivonni „a Tisza-epochában uralkodóvá vált áramlat alól”. Konkrétan Grünwald és Rákosi Jenő befolyását jelölte meg, előbbiről elismerve, hogy „a legszélsőségesebb sovinizta belpolitikai irányt képviselte”. Apponyi saját döntéseinek lényegét a nemzetiségi törvénytől való eltávolodásban és az egységes magyar nemesség helyébe egységes magyar intelligenciát teremtő nemzeti politikában jelölte meg. GRÓF APPONYI ALBERT emlékiratai. II. köt. 1899–1906. Budapest 1934. 57–58.

⁴⁵L. például Andrássy belügyminiszteri felszólalását a képviselőházban 1908. november 28-án. KEMÉNY G. GÁBOR: Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez. V. köt. 256.

A dualizmus kori magyarországi nemzetiségi politika eszmei háttere

felelően a magyar állami központosítás kritikája jelentette a két mozgalom nemzetiségpolitikai koncepciójának legkidolgozottabb elemét. Polit egyenesen a közigazgatási kérdést tekintette a legfontosabbnak: „*A nemzetiségi kérdés Magyarországon nem államjogi kérdés, de nem is nyelvi kérdés: hanem tisztán adminisztratív kérdés.*” Az angliai county, a svájci kanton mintájára a magyarországi vármegyét a komoly nemzetközi összehasonlító stúdiumokra vállalkozó szerb képviselő az amúgy is esedékes közigazgatási reform útján alkalmas alapnak tekintette arra, hogy a községekkel, városokkal együtt az egyes nemzetiségek jellegével felruházva erőteljes nemzetiségi önkormányzati szerepkört töltsenek be: „Én csak azt akarom mondani, hogy ott ahol a honpolgár magát otthonosnak érzi, nincs vágya az országon kívül. (...) Nem mondom ezáltal, hogy Magyarországon kantonok legyenek: csak azt akartam mondani, hogy volna egy archimedeszi pont, melyből a nemzetiségi kérdést jogosan magyarországi államjog alapján lehetne megoldani.”⁴⁶

Ez utóbbi szempont a magyarországi közigazgatás hagyományosan konzervatív természetének ismeretében bizvást igaznak tűnhetett mindenki előtt, aki e téren reformokkal próbálkozott. Nem véletlen, hogy Erdély autonómiájának is legnagyobb akadályá – itt most főként a Németország erőteljes nyomásának 1914–1915-ben sikeresen ellenálló Tisza István érvelésére gondolunk – a Horvátország esetében elismert különállásnak a Királyhágón túli területekre vonatkozóan a magyar közjogban és közigazgatásban való hagyománytalansága volt.

Röviden itt kell megemlítenünk a szerb és román görögkeleti egyháztartományok autonómiájának kérdését rendező 1868:IX. számú törvényt. A kormányzati nemzetiségpolitika e tekintetben jóval visszafogottabb volt, eszközei sokkal kifinomultabbak voltak, talán csak az igazi autonómiával nem rendelkező görög katolikus rutén püspökségek esetében volt nagyobb a kísértés a határozottabb közbeavatkozásokra. Román és szerb részről a politikai magyar nemzet koncepciójával szemben éppen saját nemzeti egyházai (NB. a „nemzeti” megjelölést az 1868:IX. tc. is tartalmazza a szerb, illetve a román „nemzeti egyházi congressus” megnevezésében) autonómiájának kulturális, gazdasági, erkölcsi és jogi védelmének tudatában intézhettek a hasonló egyházi különállással nem rendelkező nemzetiségeknél merészebb támadásokat. Így például Lukács László, a Román Nemzeti Párt nagyenyedi képviselője, maga is lelkész, az egyházi autonómiát biztosító (magyar) törvénycikk előírására hivatkozva vont a dicsősége teljében lévő Apponyit, s kérte tőle számon, mit is jelentene az egységes magyar nemzeti állam egy olyan országban, amelynek nemzetiségi törvénye azt mondja, hogy „az itteni nemzetiségek saját egyéniségük, saját kultúrájuk fejlesztése érdekében mindent szabadon cselekedhetnek az államkormány védszárnyai alatt.”⁴⁷

A másik oldalon azonban azt is látni kell, hogy például Tisza István miniszterelnök háború előtti és világháború alatti román paktumtárgyalásainak, akárcsak egész románpolitikájának hátterében a kormányzat és a vármegyék által megoldozott román egyházi hierarchia állt, amely az egyházi autonómia bástyái mögött is többségében kompromittálható volt. Engedményekre, feltételekhez nem kötött lojális magatartásra, a román nemzeti mozgalom ellenében való fellépésre a román egyház vezetése azonban testületileg sohasem vállalkozott.

⁴⁶Képviselőházi Napló 1875–1878. I. köt. 79.

⁴⁷KEMÉNY G. GÁBOR: Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez. V. köt. 303.

Az asszimiláció és a nemzetiségek kultúrája

A dualizmus kori magyar nemzetfelfogást – ahogy az a politikai nemzet nyelvi átértelmezése, magyar részről való kisajátítása révén kialakult – nemzetiségi részről legtöbb bírálólat kulturális vonatkozásokban érte. Az alaphangot itt is már a nemzetiségi törvény vitájának nemzetiségi felszólalói megadták. Svetozár Miletić barokkos körmondatban – minden mai kisebbségi politikusnak is becsületére való nemzetiségszociológiai apparátussal – védte a nemzetiségi kultúra létjogosultságát az egységes magyar kultúra körvonalazódó eszményével szemben: „*A történet azt mutatja, hogy a cultura a nemzetiség és a nemzeti nyelv jelentősége nélkül fenn nem állhat és soká nem tarthat. Ha valamely nyelv ma bír politikai jelentőséggel (...) ha valamely nemzetiség irodalma csak a nemzet tömegének primitív szükségleteire szorítkozik (...), akkor a nemzetiség, melynek nincs politikai jelentősége, minden másféle szabadság mellett növény fog maradni, melyet minden dér csapni fog és nem lesz fasudárrá...*”⁴⁸ Minthogy a magyar kulturális szupremácia igényét lényegesen veszélytelenebb vállalkozás volt élesen támadni, a heves bírálólatok sora nem sokat váratott magára. Míg a politikai hegemoniatörekvéseknél egy ideig a magyar primátus elismerésének készségével próbáltak nemzetiségi részről közös nevezőt találni, a kulturális életben efféle békülékenységet már csak a reformkori nyelvharcolók, elmérgesedett tudományos és irodalmi viták emléke sem igen tett lehetővé.

A magyar kormányzat legelső nemzetiségellenes represszív kulturális intézkedéseire szlovák, szerb, román és német részről válaszul egyaránt a magyar kultúra nyelvi elszigeteltségét, eredetiségének hiányát, átütő erejű tehetségeinek csekély számát hangoztatva egységes nemzetiségi kulturális front körvonalai rajzolódtak ki. Az érvelés e téren hamarosan az asszimiláció kérdéskomplexumát is bevonta az állam által támogatott magyar kultúra bírálólatába. Miletić az 1863-ban létrehozott szlovák nemzeti kulturális intézmény, a Matica és a három szlovák gimnázium végleges bezárását kommentálva az északi Kárpátokat Magyarország oszlopként, a szlovák népet Sámsonként aposztrofálta, a szlovák értelmiség elmagyarosítását, utánpótlásának lehetetlenné tételét pedig Sámson hajának levágásához hasonlította, és hozzátette: „A magyar nemzetiség szláv vérből kapta a legnagyobb államférfiainak, vezéreinek és tudósait.”⁴⁹

⁴⁸Uo. I. köt 146.

⁴⁹Uo. 520. – E tekintetben különösen a pángermán szellemiségű német nemzetiségi politikusok támadták a magyar kultúra állami kultúrává emelésének gondolatát, hiszen úgymond Magyarország „mindazt, amit európai kultúrából bír, a németségnek köszönheti”. GRÓF LÁZÁR MIKLÓS vádbeszéde az esküdtekhez Kórodi Lajos országgyűlési képviselő, Dr. Orendi Gyula és Lesz Ferenc ügyvéd ellen, a marosvásárhelyi esküdttörvényszék előtt izgatás miatt 1903. évi február hó 3-án tartott főtárgyaláson, Marosvásárhely 1903. 37. – Egy korabeli szlovák munka szerzője az asszimilációt önmagában nem tartotta károsnak, de a dualizmus kori magyarországi viszonyok között, amikor „a szlovákság olyan országban él, ahol olyan nemzet kezében a hatalom, melynek származása, nyelve és jelleme teljesen idegen és ellenségesen tekint a szlovákságra”, a szabad nemzeti fejlődést veszélyeztető tényezővé vált, sőt erőszakos elemei révén a magyarországi nemzetiségek létét fenyegeti. LAJČIAK, JÁN: Slovensko a kultúra. Bratislava 1957. (2. kiadás) 40.

A dualizmus kori magyarországi nemzetiségi politika eszmei háttere

Zrínyi, Hunyadi, Bél Mátyás és Petőfi visszaperlése, kölcsönös kisajátítása pedig már aligha volt összeegyeztethető a politikai magyar nemzet előzményeként fentebb idézett Mudroň-féle *közös történelem*-képpel. Csakhogy a nemzeti kultúra védelme az a határ, ahol már nemigen volt mód és idő taktikai manőverekre, hiszen az asszimiláció minden átengedett pozícióból új energiákat merített. Az együttesen alig több mint hétmilliónyi román, rutén, szerb, szlovák nemzetiség a magyarosodás-magyarosítás kezdeti szakaszában reális veszélyként érzékelte a gyors ütemű nyelvi beolvasztást. Ez volt a fő oka annak, hogy a magyar kultúra fölényét a nemzetiségüknél megmaradt értelmiségiek minden eszközzel és minden módon igyekeztek kétségbe vonni és tagadni.

A kapcsolattörténeti kutatások ma már csaknem befejezettek tekinthető tényfeltáró vizsgálódásai azt mutatják, hogy a dualizmus korában minden korábbi és későbbi korszaknál szegényesebbek voltak az ország területén élt, jórészt ugyanazon iskolákban, egyetemeken felnevelkedett magyar és nem magyar irodalmárok, művészek, tudósok kapcsolatai. Nemzetiségi részről tudatos elzárkózás, a magyar művelődés eredményeinek szándékos figyelmen kívül hagyása és lekicsinylése, magyar részről pedig legtöbbször az érdeklődés hiánya, e fölény tudata vagy a nyugati orientáció mindenkorai elsőbbsége fedte el a szomszédságban megtermett értékeket és felhalmozódott gondokat.⁵⁰

Amennyiben a politikai nemzet Eötvös–Deák-féle eredeti koncepciója utat tudott volna törni és legalább a kultúra területén biztosította volna az állam általi egyenlő támogatást és megítélést, hosszú távon akár az államnemzet-koncepció ésszerű „visszarendeződését”, föderatív értelmezésének felerősödését is magával hozhatta volna. E feltételek hiányában viszont azt kell mondanunk, hogy talán éppen a kultúra területe volt az az aknamező, ahol a nemzetiségi érzékenységek időzített robbanószerkezetei a legtöbb kárt okozták az együvé tartozás gondolatának.

A politikai magyar nemzet mint a dualizmus kori magyar nemzetfelfogás kerete és kiindulópontja a rendi nemzet történeti előzményeire építve és a kiegyezés nyomán létrejött gazdasági, politikai, hatalmi konstellációban felerősödött magyar államnacionalizmus igényeihez idomult. Ennek folytán pedig olyan nemzetkonceptióvá alakult, amelyben fokozatosan elsikkadtak az Eötvös által – a kor legszínvonalasabb liberális nemzetiségi elméletei szerint – kidolgozott nemzeti szabadságeszmények. Ebben már a nemzetiségi törvénytervezet véglegesítésénél döntő szerepet játszó Deák Ferenc „státusz politikai óvatossága”, illetve az általa kezdeményezett, majd törvénybe iktatott kétjelentésű nemzetmeghatározás is közrejátszott. Tény viszont, hogy a nemzetiségi jogegyenlőség Deák Ferenc-i eszménye elvben még mindig lehetővé tehetné a po-

⁵⁰„A mostani idők bizony nem éppen olyanok, hogy a magyar irodalmi alkotásokat – lett légyen akár Petőfi műveiről szó – kívánatos lenne szlovák nyelvre átültetni; mindaddig, amíg a magyar kultúra elismerésére köteleznek bennünket, a magunk részéről csak a kötelező önvédelemnek teszünk eleget, ha elfordulunk tőle. Az erőszakoskodó magyarosítás idején csak szükség esetén fordulhatunk a magyar irodalomhoz, teszem azt, ha valakinek foglalkozása miatt lenne rá szükség. A harc az harc. Ráadásul nem a szlovákok kezdték. Hogy a magyarok éppen így értelmezik a dolgokat, annak bizonyítékát abban látjuk, ahogyan figyelmen kívül hagyják a szlovák irodalom műveit.” ŠKULTÉTY, JOZEF: Alexandra Petőfiho lyrické básne. Slovenské pohľady 1893. 4. sz. 247. Škultéty recenzióját és a 19. századi magyar–szlovák irodalmi kapcsolatokat válogatott dokumentumait közli CHMEL, RUDOLF: Literárne vzťahy slovensko-maľarské. Dokumenty z 19. a zo začiatku 20. storočia. Martin 1973. 231–232.

litikai nemzet fogalmának a hat országos nemzet számára egyaránt elfogadható értelmezését.

Az államnemzeti értelemben rövid időn belül fényes pályát befutó „egységes és oszthatatlan politikai magyar nemzet” már a hetvenes évek elején azokat a nemzetiségi politikusokat látszott igazolni, akik a reformkori nemzetiségi küzdelmek és 1848 tanulságai alapján eleve attól tartottak, hogy a politikai nemzet kategóriájában a nemzetiségek semmilyen minőségükben sem kapnak helyet, hacsak tömegesen nem választják az elmagyarosodást. Ennek megfelelően az egyes nemzetiségi mozgalmak igyekeztek tisztázni viszonyukat a politikai nemzethez, az azt legalábbis kétértelműen rögzítő nemzetiségi törvényhez és ezzel párhuzamosan megalapozni saját nemzetiségük fejlődésének alapjait. A pánszlávizmus, dákoromanizmus líderceire hivatkozó hivatalos nemzetiségpolitika támadásaival szemben megpróbálták rendszerbe foglalni saját nemzeti-nemzetiségi programjukat.

A nemzetiségi programok, viták, politikai küzdelmek első sikertelenségei nyomán a három legerősebb nemzetiségi mozgalom (a román, a szlovák és a szerb párt) az 1880-as években kénytelen volt politikai passzivitásba vonulni, hogy – időt nyerve és a sorokat rendezve – a nemzeti emancipálódás új taktikai eszközeit és új kereteit kidolgozhassa. Az 1890-es években a hagyományos történeti-közjogi vitákat, érveket egy modernnek tekinthető, erőteljesen propagandisztikus (viszonylag nagy tömeghatású) nemzetiségi sérelmi politika eszköztára váltotta fel. A politikai nemzet koncepciója a magyar nemzetállam állameszméjévé emelve – a politikai és nyelvi asszimiláció tényleges és látszateredményeivel együtt – a dualizmus évtizedeiben nem fenyegette létükben a nemzetiségeket, de az egész ország politikai közéletének demokratizálásában végzetesen visszahúzó erőnek bizonyult.

A nemzetiségi törvény szellemével, időnként betűjével is ellenkező magyar nemzetiségi jogalkotás és politikai gyakorlat miatt a feltételezettnél gyorsabban és erőteljesebben aktivizálódó nemzetiségi mozgalmak a parlamenti viták exkluzív terepétől a vidéki fogyasztási és hitelszövetkezetek szervezésének *aprómunkájáig*, a tízezres példányszámú, erőteljesen ellenzéki politikai lapok kiadásától a nemzeti mártíriumként megélt és prezentált váci, szegedi fegyházbüntetésekig minden eszközt felhasználtak arra, hogy a gyakran csak represszióval válaszolni tudó magyar nacionalizmus ellenében álláspontjukat itthon és külföldön megvédjék, illetve hangoztassák. E tekintetben a nemzetiségi kulturális intézményrendszer ellen irányított ismétlődő kormányzati támadások szolgáltak alapul a legtöbb megértést és támogatást kiváltó memorandumok, kiáltványok, propagandaakciók szervezésére. Amint azt a szlovák esetben látni fogjuk, jórészt szintén ezek az alapjaiban elhibázott magyar kormányzati döntések jelentették egyik kiindulópontját a délszláv, nagyromán és csehszlovák egységtörekvések praktikus alapokra helyezésének, szervezetté válásának.

Az egyes nemzetiségi mozgalmaknak a politikai magyar nemzet fogalmával és a magyar állameszmében testet öltő gyakorlatával szemben alapvetően egységes, elutasító álláspontot képviseltek. A saját nemzeti műveltség féltése, az anyanyelv jogainak védelme, a saját, elismert politikai keretek igénye volt ennek a közösségnek az alapja. A különbségek főként az egyes mozgalmak eltérő erejére, mindenekelőtt az úgynevezett nemzetiségi középosztály nagyságára és szervezettségére vezethetők vissza. Mert hiszen még az e tekintetben legerősebb szász és szerb mozgalom is defenzívába szorult a közéletet magyarosító kormányzati politikával szemben. A nemzetiségek századforduló táján

A dualizmus kori magyarországi nemzetiségi politika eszmei háttere

nekilendült gazdasági, szövetkezeti szervezkedése egyúttal az egységes magyar értelmiség és középosztály megeremtését célul kitűző magyar törekvéseknek igyekezett útját állni, ami minden történeti, közjogi, irodalmi vagy akár politikai érvelésnél hathatósabb eszközt jelentett a nemzetiségi tömegek öntudatának erősítésében, a mozgalmak tömegbázisának kiszélesítésében. Az „államfenntartó magyar középosztály” és az annak politikai akaratát megtestesítő vármegyék saját tömeghatásuk gyors felhígulása révén közvetlenül érzékelték az állami integrációs folyamatok elakadásának, sőt visszafelé fordulásának veszélyét.

Mindazok a közeledési, megegyezési kísérletek, amelyek nemzetiségi részről a politikai magyar nemzet keretei között a tényleges nemzeti egyenjogúságot kívánták volna biztosítani, magyar részről fölényes visszautasításra, jó esetben süket fülekre találtak. Az 1918. évi összeomlás napjaiban és azóta is magyar részről oly sokszor felvetett alternatív megoldási elképzelések, mint a „keleti Svájc”, a nemzetiségek szerinti föderalizálódás vagy éppen Erdély autonómiája a dualizmus kori magyar állameszme, a politikai magyar nemzet nemzetiségi kritikájában szintén megjelentek annak konstruktív összegzéseként. A huszadik század végéről visszatekintve úgy tűnik, hogy mindezek az alternatívák makacsul a vert helyzetekhez kötődnek, és régi-mai visszhangtalanságuk miatt a nemzeti egyenjogúságot mint par excellence kisebbségi ideát huzamosabb ideig az ésszerű illúziók tartományába sorolják.